

UDK 371.3 (497.6) "1945/2013"
Izvorni naučni rad

SLIKA ZAVNOBiH-a U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM UDŽBENICIMA HISTORIJE (1945 – 2013)¹

Sanja Gladanac

Univerzitet u Sarajevu, Institut za historiju, Bosna i Hercegovina

Svjesne višestruke uloge udžbenika u odgojno-obrazovnom procesu učenika vladajuće političke elite ne propuštaju priliku da kreiraju i interpretiraju udžbenički sadržaj koji će reflektovati dominantnu ideologiju i aktuelnu politiku. Imajući spomenuto u vidu, kroz članak se nastoji utvrditi koliko su na udžbeničku interpretaciju ZAVNOBiH-a i ocjenjivanje značaja njihovih odluka za poslijeratnu sudbinu Bosne i Hercegovine i njeno društveno-političko uređenje uticale političke okolnosti i dominantan ideološki diskurs. Analiza udžbeničkog sadržaja otkriva da je ZAVNOBiH, bez obzira na njegov značaj za izgradnju državnosti BiH, neujednačeno vrednovan. Različito interpretiranje odnosno naglašavanje ili potpuno zamagljivanje važnosti njegova tri zasjedanja pokazuje da se tumačenje tri ratna zasjedanja bosanskohercegovačkih antifašista mijenjalo zajedno s promjenama historijskih okolnosti i političkih potreba.

¹ U radu su analizirani dostupni školski udžbenici koji su korišteni u školskim sistemima Bosne i Hercegovine od 1945. godine do danas. Arhivska građa prosvjetnih organa vlasti, časopis za pedagoška pitanja *Naša škola*, službeni listovi NR/SR BiH ne otkrivaju nazive i autore udžbenika koji su korišteni u nastavi tokom socijalističkog perioda. Zbog nemogućnosti pomeničnog traganja za udžbenicima rekonstrukcija slike ZAVNOBiH-a načinjena na osnovu školskih knjiga pronađenih u katalogu Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, biblioteke Bošnjačkog instituta – Fondacija Adila Zulfikarpašića i biblioteke Historijskog arhiva Sarajevo. Udžbenici koji su eventualno deponirani u biblioteci Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine nisu mogli biti korišteni jer je spomenuta institucija zatvorena za javnost.

Ključne riječi: školski udžbenici, ZAVNOBiH, politika prošlosti, Bosna i Hercegovina, državnost, posebnost.

Školski udžbenik pored primarne funkcije prenošenja znanja često se koristi kao sredstvo propagande pogodno za odgoj mlađih naraštaja u duhu svjetonazora, ideologije i vrijednosnog sistema određenih aktuelnim društveno-političkim kontekstom. Svjesna njegove višestruke uloge, odnosno obrazovnog i odgojnog značaja, politička elita kao nosilac državne vlasti, ne propušta priliku da preko resornog ministarstva ili nekog drugog organa vlasti koji odobrava upotrebu udžbenika u nastavnom procesu, odabere onaj udžbenički sadržaj koji je koncipiran i interpretiran u skladu sa njenim ideološko-političkim potrebama i društvenim vrijednostima jer se, upravo preko takvog udžbenika promovisu i ugrađuju u učenikovu svijest dominantna ideologija i društvene vrijednosti koje vladajuća struktura pokušava uspostaviti i/ili održati. Budući da je primjereni ideološko-odgojni sadržaj udžbenika važan faktor pri modelovanju budućih generacija, postaje nam jasno zašto se ni jedna vlast ne odriče uticaja na politiku kreiranja školskih udžbenika. Imajući u vidu da se kroz udžbenički sadržaj obavezno reflektuje dominantna ideologija i aktuelna politika nastojala sam na primjeru Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a) propitati političku funkciju udžbenika, tačnije na koji način su udžbenici historije, različitih školskih sistema koji su djelovali na području Bosne i Hercegovine od 1945. do danas, prikazivali i tumačili tri zasjedanja ZAVNOBiH-a (1943-1945). Namjera mi je bila utvrditi da li su svi autori udžbenika, bez obzira na državne okvire iz kojih su poticali i političke okolnosti u kojima su pisali, taj politički skup bosanskohercegovačkih antifašista prikazivali u približnom obimu i s jednakom interpretacijom i ocjenom njegova značaja za određivanje postratne sudbine Bosne i Hercegovine i izgradnju njene državnosti.

Historijsko značenje tri zasjedanja ZAVNOBiH-a

Dvadesetpetog novembra ratne 1943. godine u Mrkonjić gradu (Varcar Vakufu) održana je Osnivačka skupština ZAVNOBiH-a kao najvišeg političkog predstavničkog tijela Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) u BiH. Od-

lukama njegovog sljedećeg zasjedanja (Sanski Most, 30. juna – 2. jula 1944. godine) jasno je nagoviještena vizija nosilaca NOP-a odnosno Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) o državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine u postratnom periodu. Prerastanjem ZAVNOBiH-a u vrhovno zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo, a time u najviši organ vlasti u BiH te opredjeljenjem njegovih vijećnika za federalno uređenje Jugoslavije sa Bosnom i Hercegovinom kao njenom ravnopravnom sastavnim jedinicom, istaknuta je njena posebnost, i što je najvažnije za njenu dalju sudbinu, udaren je temelj bosanskohercegovačke moderne državnosti. Najvažniji dokument Drugog zasjedanja, *Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana*, koji je svojim sadržajem nagovijestio budući ustav BiH, građanima je garantovao osnovna ljudska prava i slobode: nacionalnu ravnopravnost, izričito nabrojanih muslimana (Bošnjaka), Srba i Hrvata, slobodu savjesti i vjeroispovijesti, slobodu zbora i dogovora, slobodu udruživanja i štampe, ličnu i imovinsku sigurnost građana, slobodu privatne inicijative u privrednom životu, ravnopravnost polova u svim oblastima društvenog života, aktivno i pasivno pravo glasa sa navršениh 18 godina i drugo. Proces izgradnje sistema vlasti u BiH okončan je u tek oslobođenom Sarajevu. Odlukama njegovog Trećeg zasjedanja (Sarajevo, 26. – 28. aprila 1945. godine), ZAVNOBiH dotadašnji najviši organ narodnooslobodilačke vlasti u BiH, prerastao je u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine te je istovremeno formirana Narodna vlada Bosne i Hercegovine.² Zaključci sa tri zasjedanja pokrajinskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja imali su dalekosežne posljedice za Bosnu i Hercegovinu. Spomenutim odlukama istaknuta je posebnost Bosne i Hercegovine, njena ravnopravnost s drugim jugoslovenskim republikama te je oblikovan njen poslijeratni društveni i politički život. O vrijednosti političkih odluka ZAVNOBiH-a jasno govori činjenica da su pedesetak godina kasnije poslužile kao važan kapital za osamostaljenje BiH i njeno međunarodno priznanje. Uprkos istaknutoj historijskoj i političkoj važnosti ovog događaja, on se neravnomjerno prikazivao u udžbenicima historije korištenim u posljednjih 70-ak godina na području BiH otkrivajući različitim interpretacijama ne samo politiku prošlosti već ideološke vrijednosti koje je preko školstva promovisala aktuelna vlast.

² Vidi: ZAVNOBiH - dokumenti, knj. I. (1943-1944). 1968.

Forsiranje AVNOJ-a

Iako svjesni važnosti udžbenika u odgojno-obrazovnom procesu omladine, vlasti Narodne Republike Bosne i Hercegovine dugo vremena se nisu uspijevale izboriti s problemom štampanja udžbenika adekvatnog sadržaja. U prvim postratnim godinama učenici su se služili udžbenicima iz drugih jugoslovenskih republika, predratnim izdanjima ili prevedenim sovjetskim udžbenicima koji sadržajem ne samo da nisu odgovarali domaćem nastavnom programu već su imali dosta objašnjenja “natačnih i uvredljivih za naše narode.”³ Međutim, zbog važnosti politike prošlosti u procesu ideološkog odgoja mladih naraštaja upotreba udžbenika historije štampanih pod pokroviteljstvom Kraljevine Jugoslavije nije dolazila u obzir. Kartkoća vremena uticala je da se poželjan nastavni materijal priredi u najsazetijem obliku. Stoga je već 1946. godine Anto Babić objavio priručnik koji je prikazivao prošlost jugoslovenskih naroda do osmanskih osvajanja sredinom XV stoljeća. Njegova *Istorija naroda Jugoslavije, prvi dio*⁴ koja je korištena u nastavi širom Jugoslavije⁵ nije prikazivala dešavanja vezana za Drugi svjetski rat, odnosno Narodnooslobodilačku borbu (NOB) što je bio i primarni odgojno-obrazovni cilj novih vlasti. Ta tematska praznina popunjena je početkom 50-ih godina kada započinje

³ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Fond: MP NR BiH, kut. 202, sign. 405/1946. Kao primjeri netačnih i uvrijedljivih historijskih objašnjenja za jugoslovenske narode navodi se tumačenje Mlade Bosne kao oficirske nacionalističke organizacije te nazivanje Gavrila Principa ubicom princa Ferdinanda. Mijatović C. “O školstvu”. *Naša škola*. Sarajevo: (2-1) 1950 20. Kritiku prevedenih sovjetskih udžbenika historije dao je Fuad Slipičević zamjerajući im nedostatak prikaza historijskog razvoja manjih naroda, odnosno davanje prednosti historiji velikih država, nesrazmjer između društvene i političke historije, opširan prikaz pojedinih historijskih pojava i uopšte prenatrpanost udžbenika gradivom. Slipičević F. “Naša iskustva sa sadašnjim udžbenicima opšte istorije”. *Naša škola*. Sarajevo: 1950 (3-4). 90-93.

⁴ Anto Babić je planirao kroz svoj dvodjelni priručnik predstaviti historijski razvoj jugoslovenskih naroda do sredine XIX stoljeća. Prateći marksističku periodizaciju odlučio se da prikaz završi sa periodom otpočinjanja likvidacije feudalnih odnosa i uspostavljanja kapitalističkog načina privređivanja. Prvi dio tog historijskog prikaza objavio je 1946. godine tretirajući prošlost jugoslovenskih naroda od najstarijeg doba do propadanja feudalnih država i osmanskog osvajanja Balkana sredinom XV stoljeća dok drugi dio nikad nije bio publikovan. Milovan Đilas je ocijenio da je Babićev priručnik “nesređena zbirka mahom netačnih apstraktnih formulacija o društvenim formacijama i proizvoljnih piščevih ocjena”. U Đilasovoj negativnoj kritici, Enver Redžić, autor monografije o liku i djelu Ante Babića, vidi razlog izostanka drugog planiranog dijela priručnika. Redžić E. 2001. 27.

⁵ Papić M. 1981. 129; Koren S. 2012. 230-231.

produkcija domaćih udžbenika historije.⁶ Izdavačko preduzeće “Svjetlost” iz Sarajeva 1951. godine objavljuje *Istoriju za IV razred osnovne škole sa istoriskom čitankom* Hasana Đikića, koja će se prešampavati tokom cijele decenije te 1957. godine, *Istorijsku čitanku za VIII razred osmogodišnje škole* Dževahire Midžić i Marije Pavlić. Za ostale razrede osnovne i srednje škole korišteni su udžbenici historije susjednih republika i sovjetska udžbenička izdanja.

Bez obzira da li su štampani u Bosni i Hercegovini ili u drugim jugoslovenskim republikama udžbenički sadržaji iz prve decenije socijalističke vlasti uopšte ne spominju zasjedanja ZAVNOBiH-a već u kontekstu priče o razvoju narodnooslobodilačkog pokreta i konstituisanja narodne vlasti tretiraju Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), tačnije, zbog važnosti i dalekosežnosti odluka, prikazuju isključivo njegovo Drugo zasjedanje.⁷ U sklopu idejnog cilja svog udžbenika koji je trebao da prikaže “kako su naši narodi vodili borbu za oslobođenje od okupatora i kapitalista” Đikić na simplificiran način spominje najvažnije odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, izbjegavajući kontekstualizirati njegovo održavanje, odnosno prikazati historiju osnivanja AVNOJ-a (spomenuti njegovo Prvo zasjedanje) i sudbinu njegova daljeg razvoja u najviši zakonodavni organ Jugoslavije (prerastanje AVNOJ-a u Privremenu Narodnu skupštinu Jugoslavije, odlukama njegova Trećeg zasjedanja).⁸ Na principu izdvojenog prikazivanja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, insistira se i u historijskoj čitanci za starije uzraste u kojoj njegovi autori Midžić-Pavlić, uz tekst koji romantičarski rekonstruiše atmosferu sa zasjedanja i koji otkriva starosnu, spolnu i klasnu strukturu vijećnika te njihovo

⁶ Izrada domaćih udžbenika usko je povezana s IV Plenuma CK KP BiH koji je odlučio da: izrada udžbenika bude u središtu pažnje republičkog ministarstva prosvjete, da se obezbijede udžbenici iz drugih republika koji se ne mogu štampati u BiH kako bi se likvidirao problem nedostatka adekvatnih udžbenika te da se uklone prevedeni udžbenici, naročito iz društvenih nauka, koji ne odgovaraju aktuelnom nastavnom programu i određenim odgojnim ciljevima. “Odluke IV plenuma CK KP BiH o školstvu”. *Naša škola*. Sarajevo: 1950 (1-2). 11-12.

⁷ Odlukama njegovog Drugog zasjedanja, održanog 29. novembra 1943. godine u Jajcu, AVNOJ je prerastao u najviše zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo, a funkciju narodne vlade obavljao je tek osnovani Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije. Tom prilikom je također odlučeno: da se oduzmu prava “zakonite vlade” izbjegličkoj vladi u Londonu, da se zabrani povratak kralja Petra II Karađorđevića u zemlju s tim da će o sudbini kralja i monarhije odlučiti narod nakon rata te da se nova Jugoslavija izgradi na federativnom principu koji će obezbijediti ravnopravnost svih njenih naroda. Petranović B. 1980. 327.

⁸ Đikić H. 1953. 42-43.

oduševljenje Titovim govorom, prenosi i prošireni spisak odluka sa drugog ratnog okupljanja jugoslovenskih antifašista u Jajcu.⁹

Historijski period Drugog svjetskog rata, prema nastavnom planu i programu za više razrede osmogodišnjih škola, odnosno za niže razrede gimnazija, pratio se kroz prizmu narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. U sklopu prikaza tih ratnih dešavanja spominjano je Prvo te detaljnije tematizovano Drugo zasjedanje AVNOJ-a.¹⁰ Insistiranjem na prikazu borbe protiv fašističko-nacističkog neprijatelja i njegovih domaćih pomagača te procesa izgradnje sistema narodne vlasti nove Jugoslavije radilo se na jačanju legitimiteta postratne komunističke političke elite.¹¹ Favorizovanje AVNOJ-a na uštrb prikaza važnosti ZAVNOBiH-a i drugih pokrajinskih antifašističkih vijeća,

⁹ Tekst koji prikazuje atmosferu sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a preuzet je iz zbornika sjećanja Rodoljuba Čolakovića *“Zapisi iz oslobodilačkog rata” II dio, 1956*: “Bilo je neprijatno veče kasne jeseni – sipila je studena kiša, ulice su bile mračne i kaljave, tako da se čovjek u svijetloj toploj i skromnoj ali ukusno dekorisanoj sali Doma osjećao lako i radosno. (...) Među prisutnim delegatima ima sijedih glava i golobradih mladića, radnika i profesora, seljaka i književnika, viših oficira naše Armije i običnih boraca, sveštenika – pravoslavnih, katoličkih i muslimanskih, žena ubrađenih prostom seljačkom maramom i intelektualci. (...) Odjednom u sali je prestao žagor – ušao je drug Tito u pratnji članova Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta Partije: Kardelja, Rankovića, Pijade i drugih. Jedan sekund možda bila je tišina, a onda su delegati skočili na noge, salom se prolomio pljesak i oduševljeni poklici delegata i publike Titu, Partiji, vojsci. (...) Titov referat trajao je oko jedan čas, bio je jednostavan, jasan i jezgrovit, lišen svake suvišne riječi. (...) Delegati su često prekidali Tita pljeskanjem i poklicima, ali na jednom mjestu to je bila prava provala jarosti, ogorčenja i negodovanja. To je bilo povodom Titovih riječi – da je narodima Jugoslavije bilo potrebno mnogo žrtava da bi uvjerali svjetsku javnost da je krv prolivena u Jugoslaviji njihova krv, a ne onih izdajnika čije poglavnice uživaju gostoprimstvo u savezničkim zemljama.” Vidi: Midžić Dž. i Pavlič M. 1957. 190-192.

¹⁰ ABiH, Fond: SPNK, kut. 73, sign. 365/1952.

¹¹ Istorisko društvo Narodne republike Srbije organizovalo je 1956. godine kurs za nastavnike historije kroz čija su se predavanja pet pozvanih nastavnika iz BiH, podučavali o Prvom svjetskom ratu i Oktobarskoj revoluciji, međunarodnim odnosima u međuratnom periodu, Jugoslaviji između dva rata te o razvitku NOB-a u Jugoslaviji i formama i karakteru narodne socijalističke revolucije. Selekcija tema je krajnje zanimljiva jer upućuje na pretpostavku da su odabrani nastavnici tokom predavanja trebali steći poželjnu interpretaciju spomenutih tema koje su inače bile vrlo bitne u socijalističkoj politici prošlosti i značajne za izgradnju slike KPJ te komunističkog pokreta uopšte. Ipak, takvo nešto sa sigurnošću se ne može tvrditi jer je u nastavnom procesu predratne Jugoslavije, u okviru kojeg su se školovali i neki od tadašnjih nastavnika, bio slabo ili gotovo nikako zastupljen historijski period nakon Prvog svjetskog rata. To bi mogao biti jedan od razloga zbog kojeg su spomenuti nastavnici poslani na doškoloavanje. Vidi: ABiH, Fond: SŠ, kut. 5, sign. 603/1956.

možemo tumačiti u kontekstu jačanja državnih centralističkih struktura, obnovljenog “jugoslovenskog zajedništva” i s tim u vezi forsiranja obilježavanja datuma iz zajedničke prošlosti jugoslovenskih naroda ili napose u činjenici da je iz odluka AVNOJ-a proisticao legitimitet Jugoslavije kojeg je bilo neophodno dodatno dokazivati i utvrđivati.

Na tom principu djelovala je jugoslovenska udžbenička politika i tokom 60-ih godina kada se u školskim knjigama insistiralo na detaljnom prikazu AVNOJ-a, kao najvažnije tekovine narodnooslobodilačkog pokreta u smislu izgradnje narodne vlasti. U skladu s takvim obrazovnim tendencijama srednjoškolski udžbenici davali su opširnu genezu AVNOJ-a te tumačenja odluka njegova tri zasjedanja, usputno spominjući i “antifašistička vijeća u pokrajinama” preko kojih se “izražavala državna individualnost i samostalnost svake pokrajine i naroda u okviru bratske jugoslovenske zajednice, nove države koja se stvarala”.¹² U sklopu prikaza izgradnje narodne vlasti u federativnom duhu, akcentovano je zasjedanje bosanskohercegovačkog antifašističkog vijeća u Sanskom Mostu, ljeta 1944. godine, jer je isto bilo ključno za konstituisanje ZAVNOBiH-a u “najviši organ vlasti naroda BiH”.¹³ Uključenje BiH kao ravnopravne federalne jedinice u jugoslovenske okvire tumačeno je kao posljedica njene nacionalne složenosti¹⁴ mada nije dovođena u pitanje individualnost Bosne i Hercegovine koja predstavlja “posebnu geografsku, ekonomsku i kulturnu sredinu, a ima i posebnu istorijsku prošlost”.¹⁵ Ustrajavajući na ideji stvaranja zajedničke kulture sjećanja, uz poštovanje republičkih posebnosti, kreatori nastavnog sadržaja pristupali su široj kontekstualizaciji i detaljnijem prikazu tri zasjedanja AVNOJ-a, spominjući i pokrajinska vijeća, odnosno njihova najznačajnija zasjedanja, ali samo u kontekstu izgradnje federalnog uređenja Jugoslavije. Detaljniji prikaz zasjedanja i tumačenja važnosti odluka ZAVNOBiH-a, realno se nije moglo ni očekivati jer, kako nam historijski izvori nagovještavaju (arhivska građa, službeni listovi, časopis za prosvjetna pitanja *Naša škola*), u BiH tokom 60-ih godina nisu štampani udžbenici historije za starije razrede osnovne i srednje škole već su isti “uvoženi” iz Beograda ili

¹² Knežević Đ. i Smiljević B. 1962. 206.

¹³ Isto. 222.

¹⁴ Isto. “Ta nacionalna složenost bila je glavni razlog da je BiH postala posebna jedinica u jugoslovenskoj federaciji”.

¹⁵ Isto.

Zagreba. Kao opcija za rješavanje hroničnog problema nedostatka udžbenika, republički Savjet za prosvjetu razmatrao je saradnju sa Zavodom za udžbenike iz Beograda s kojim su vođeni razgovori o makar djelomičnom izdavanju udžbenika za školski sistem Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SR BiH) te se također razmišljalo i o formiranju bosanskohercegovačkog zavoda koji bi preuzimanjem obaveze nabavke, a potom i izrade udžbenika najefikasnije podmirio domaće nastavne potrebe i snizio cijenu udžbenika. Još od kraja 50-ih godina Savjet za prosvjetu SR BiH radio je na uspostavljanju takve ustanove.¹⁶ Sa zadatkom da finansira, priprema, uređuje i izdaje udžbenike, priručnike i ostalu pomoćnu školsku literaturu za sve vrste škola, pomaže snabdijevanje škola onim udžbenicima koje štampaju druge ustanove te provjerava vrijednost izdatih udžbenika, 19. septembra 1960. godine osnovan je Zavod za izdavanje udžbenika Bosne i Hercegovine Sarajevo.¹⁷ Na ovako sistemsko i institucionalno rješavanje problema deficitarnosti školskih udžbenika i snižavanja njihove tržišne vrijednosti, što je bila ozbiljna prepreka pri školovanju djece na području Bosne i Hercegovine, republičke prosvjetne vlasti su se odlučile nakon neuspjelog pokušaja da se novčanim dotacijama izdavačkim kućama bitnije smanji cijena udžbenika i školskog pribora te da se osnivanjem školskih udžbeničkih biblioteka po školama, uz stalno nadopunjavanje tih udžbeničkih fondova postepeno ostvari realna mogućnost prelaska na besplatno školovanje.¹⁸ Osnivanjem Zavoda za izdavanje udžbenika Bosne i Hercegovine postepeno se krenulo u izdavanje domaćih udžbenika i stvaranje optimalnijih uslova za dostupnost udžbenika svim učenicima i njihovo sveobuhvatnije uključivanje u školu.

“Otkrivanje” državotvornog značaja ZAVNOBiH-a

Upotreba domaćih udžbenika historije u školskom sistemu SR BiH ustalila se krajem 70-ih godina od kada izdavačko preduzeće “Svjetlost” redovno izdaje udžbenike historije i historijske čitanke domaćih autora koji će u

¹⁶ ABiH, Fond: SP, kut. 7, Sign. 757/1959.

¹⁷ ABiH, Fond: SP, kut. 62, sign. 08-01/64; “Rješenje o osnivanju Zavoda za izdavanje udžbenika”. *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: 19. 9. 1960. 33; “Zakon o Zavodu za izdavanje udžbenika”. *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: 17. 3. 1967. 199-200.

¹⁸ ABiH, Fond: SP, kut. 7, Sign. 757/1959.

nastavnoj upotrebi ostati do početka 90-ih godina, odnosno do raspada Jugoslavije. Tokom tog historijskog perioda koji je obilježen političkim procesom izraženog jačanja republika te isticanja njihove posebnosti i republičkih identiteta, bosanskohercegovački školski udžbenici detaljnije razrađuju sliku ZAVNOBiH-a u smislu naglašavanja njegovog državotvornog značaja za BiH. Otkrivanje državotvornog karaktera ZAVNOBiH-a odvijalo se postepeno. Od kraja 70-ih godina počelo se s paralelnim prikazivanjem AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a koje je po obimu i detaljnosti bilo ujednačeno. Prateći takvu tendenciju prikazivanja avnojskih i zavnobihskih zasjedanja, uporedno s prenošenjem glavnih dijelova *Deklaracije Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, koja sadrži sve političke stavove i zaključke tog sastanka, udžbenici su citirali i akcentovali značaj glavnog dokumenta Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a, *Deklaraciju ZAVNOBiH-a o pravima građana* “koja je, sa ostalim odlukama, predstavljala osnovu budućeg federalnog ustava”.¹⁹ Ocjenjujući njegovu političku i historijsku vrijednost autori udžbenika su AVNOJ prikazivali kao tijelo koje je donijelo odluke od najvećeg historijskog značaja za južnoslavenske narode u smislu stvaranja nove državne zajednice dok su ZAVNOBiH prezentovali kao izraz želje i borbe naroda BiH koji su “prvi put u istoriji (su) izvojevali pravo da sami odlučuju o svojoj budućnosti” i koji su prihvatili uključenje Bosne i Hercegovine u zajedničku državu jugoslovenskih naroda. Da bi se naglasila veličina i cijena postignutog uspjeha te narodno jedinstvo istaknuto je da su historijsko pravo na uređenje svoje zemlje bosanskohercegovački narodi ostvarili “uz ogromne žrtve u narodnooslobodilačkoj borbi” razbivši pri tome “sve snage koje su ih razjedinjavale i sijale mržnju među njima”.²⁰ Akcentujući kroz udžbenički sadržaj historijsku važnost ovih zasjedanja te ispravnost njihovih političkih odluka omladina se podučavala o političkim zaslugama nosilaca aktuelne vlasti u izgradnji Jugoslavije i rješavanju statusa BiH čime je ona, od ranije poznata kao “zemlja neriješenih suprotnosti i kamen spoticanja, konačno postala zemlja sloge, most povezivanja i faktor objedinjavanja”.²¹ Upravo zbog ovako pogodne prilike da mlađe naraštaje upozna s dometima svoje politike i s vrijednostima uspostavljenog društveno-političkog sistema, politička elita je koristila udžbenike kao sredstvo vlastite promocije i dugoročnijeg vezivanja

¹⁹ Grbelja T. i Otašević D. 1978. 124.

²⁰ Perazić S. i Serdarević H. 1990. 139.

²¹ Grbelja T. i Otašević D. 1986. a. 177.

mlađih generacija za vladajuće strukture, a prosvjetu je u cjelini tretirala kao odgojno-ideološku i obrazovnu aktivnost. U tom smislu je razumljivo da je promocija tekovina komunističke vlasti i njenih aktualnih političkih stajališta dolazila do izražaja pri interpretaciji događaja iz neposredne prošlosti. Refleksija takve tendencije vidljiva je i na primjeru kreiranja kalendara državnih/republičkih praznika pri čemu se insistiralo na datumima i događajima iz Drugog svjetskog rata. Glorifikujući državotvorni karakter ZAVNOBiH-a, datum njegovog osnivanja 25. novembar, proglašen je republičkim praznikom 1969. godine²², što je imalo odraza i na bosanskohercegovačke školske udžbenike, gdje se taj praznik spominje kao *Dan bosanskohercegovačke državnosti*.²³ Tako se uz čestu upotrebu prefiksa "državni", od kraja 70-ih godina kada Izdavačko preduzeće "Svjetlost" i domaći zavod za udžbenike štampaju školsku literaturu za predmet historije, otvorenije nagovještava uloga ZAVNOBiH-a u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti.²⁴ Stidljivo spominjanje državotvornog značaja ZAVNOBiH-a tokom 80-ih godina prerasta u nedvojbeno tumačenje da su na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a "udareni (su) temelji bosansko-hercegovačke državnosti", što se jasno naglašava i kroz naslove udžbeničkih lekcija, *Temelj bosanskohercegovačke državnosti; Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti*.²⁵

Budući da je prethodna vlast, odnosno nosioci rojalističkog političkog sistema, negirala bosanskohercegovačku individualnost konstantnim parcijalisanjem njenog teritorija, kroz socijalističke udžbenike isprva je akcentovana posebnosti Bosne i Hercegovine, da bi se krajem 70-ih i tokom 80-ih godina forsirala činjenica da su temelji njene državnosti udareni u jeku rata zahvaljujući odlukama pokrajinskog antifašističkog vijeća BiH. Insistirajući na principu poštovanja narodne volje, odluke ZAVNOBiH-a prikazivane su kao izraz želje bosanskohercegovačkih naroda **"da BiH bude uređena kao federalna je-**

²² "Zakon o proglašenju dvadesetpetog novembra državnim praznikom Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine". *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: 11. 2. 1969. 65.

²³ Grbelja T. i Otašević D. 1978. 118.

²⁴ U skladu sa tendencijom jačanja i sticanja većih nadležnosti, republike su od početka 70-ih stekle isključivo pravo upravljanja prosvjetnom politikom na svom području. Wachtel A. B. 1998.174. Vidi u: Petrunžaro S. 2009. 87.

²⁵ Grbelja T. i Otašević D. 1986.a. 154; Grbelja T. i Otašević D. 1986.b. 74.

dinica i da uđe u zajedničku državu jugoslovenskih naroda – Demokratsku federativnu Jugoslaviju, kao njena ravnopravna federalna jedinica”²⁶ (izvorno boldiranje dijela teksta). Mogućnost naroda Bosne i Hercegovine da konačno odlučuju o uređenju zemlje prema svojim interesima predstavljeno je kao pravo koje su stekli učešćem u oružanoj borbi za njenu nezavisnost i slobodu.²⁷

Odabir federativnog uređenja zemlje predstavljeno je kao višestruko korisno rješenje kojim je s jedne strane, osigurana ravnopravnost naroda Bosne i Hercegovine, a s druge, je likvidiran problem kojeg su nosioci građanske klase koristili za ostvarivanje uskonacionalističkih i eksploatatorskih interesa.²⁸ Ovakvo negativno percipiranje građanskog sloja bilo je u skladu s klasnom interpretacijom tada dominantne socijalističke ideologije. Radi većeg glorifikovanja tekovina ZAVNOBiH-a i legitimiziranja novih vlasti kroz udžbenički sadržaj je istovremeno kritikovan predratni kapitalistički privredni sistem, buržoazija kao nosilac vlasti i državno uređenje Jugoslavije s kraljem na čelu. Time se nastojalo s jedne strane, dokazati nezadovoljstvo naroda starom vlašću i tadašnjim uređenjem Jugoslavije, a s druge, ukazati na iskorak kojeg su načinile komunističke političke elite omogućivši ravnopravan status Bosni i Hercegovini koju je u predratnom periodu “ugnjetavala velikosrpska gospoda uz pomoć i zajedno sa reakcionarnim klikama u Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji i u Hrvatskoj seljačkoj stranci”.²⁹ Ideološki antagonizam prema monarhijskom obliku vlasti, kalju Petru II Karađorđeviću i kapitalizmu konstantno je reflektovan u okviru lekcija o AVNOJ-u i ZAVNOBiH-u na način da je zabrana povratka kralja Petra II u Jugoslaviju tumačena kao “izraz narodne volje” zbog kraljeve izdaje Jugoslavije i njenih naroda s proljeća 1941. godine. Autori udžbenika su, objašnjavajući odluke zasjedanja jugoslovenskih i bosanskohercegovačkih anti-

²⁶ Perazić S. i Serdarević H. 1990. 136.

²⁷ Isto. “Narodi Bosne i Hercegovine, Srbi, Muslimani i Hrvati, u oružanoj borbi za nezavisnost i slobodu, kao i ostali narodi Jugoslavije, izvojevali su pravo da urede svoju zemlju onako kako to najviše odgovara volji i interesima i njih samih i svih naroda Jugoslavije.” 135.

²⁸ Federativno uređenje “najviše je odgovaralo interesima i Srba i Muslimana i Hrvata, i obezbjeđivalo suverenitet svakog od njih i svih zajedno. Na taj način, iz političkog života Jugoslavije eliminisan je problem koji je građanskoj klasi gotovo čitavo jedno stoljeće, od pojave nacionalnih pokreta na jugoslovenskom tlu, služio za ostvarivanje uskonacionalističkih i eksploatatorskih interesa na području Bosne i Hercegovine.” Vidi: Grbelja T. i Otašević D. 1986. a. 154.

²⁹ Grbelja T. i Otašević D. 1986. b. 75.

fašista, demonizovali predratni društveno-politički sistem, stvaranjem slike o Kraljevini Jugoslaviji kao monarhiji koja je “dosta zla nanela narodu” koji “sa njom želi da raskrsti” i novim uređenjem zemlje “spriječi povratak kapitalističkih društvenih odnosa”.³⁰ Bez obzira na društvene okolnosti i vremensku udaljenost od historijskog perioda postojanja Kraljevine Jugoslavije, kroz socijalističke udžbenike konstantno se insistralo na kraljevoj izdaji naroda s početka Drugog svjetskog rata i federativnom uređenju Jugoslavije kao rješenju nacionalne nejednakosti, ukazujući na taj način na karakter predratne i socijalističke vlasti, odnosno na kraljev nelojalan odnos prema narodu i spremnost komunističkih vlasti da avnojskim ratnim odlukama o federalnom uređenju zemlje dokine neravnopravnost naroda i društvenih slojeva u Jugoslaviji. Dok su u socijalističkim udžbenicima odluke tri zasjedanja ZAVNOBiH-a bile u službi legitimiziranja, promocije i glorifikovanja socijalističke vlasti i tekovina NOP-a te isticanja bosanskohercegovačke posebnosti, isti događaji su od 90-ih godina striktno korišteni za dokazivanje bosanskohercegovačke državnosti i legitimiziranja novih, demokratskih vlasti.

Forsiranje bosanskohercegovačke državnosti

Suprotno očekivanju da se u okolnostima tek ostvarenog međunarodnog priznanja, ratnih dešavanja te stvarne opasnosti osporavanja bosanskohercegovačkog suvereniteta snažno insistira na državotvornom značaju ZAVNOBiH-a, kroz nabrzinu pripremljen udžbenički sadržaj objavljen već 1993. godine tri zasjedanja bosanskohercegovačkog antifašističkog vijeća prikazana su u kontekstu stvaranja vrhovnih narodnooslobodilačkih organa i izgradnje narodne vlasti u Bosni i Hercegovini. Konstituisanje ZAVNOBiH-a nije tumačeno kao dokaz bosanskohercegovačke državnosti, kao što će to biti slučaj u kasnijim udžbeničkim izdanjima, već se republički status BiH zamagljeno objašnjavao kao “potvrda istorijskog kontinuiteta bosansko-hercegovačke posebnosti”.³¹ Ovakvom nedovoljno jasnom formulacijom podučavali su se mla-

³⁰ Knežević Đ. i Smiljević B. 1962. 208-209; Perazić S. i Serdarević H. 1990. 137.

³¹ “Bosna i Hercegovina nije svoj status unutar jugoslovenske zajednice stekla na osnovu nacionalnog kriterijuma, nego kao istorijska zajednica tri naroda koji kroz stoljeća zajedno žive. U ovoj odluci sadržana je i svijest o vijekovima stvaranom iskustvu zajedničkog života i vrijednostima koje su u njemu stvarane, ali i izražena potvrda istorijskog kontinuiteta bosansko-hercegovačke posebnosti koju su morali prihvatiti svi koji su njom do tada vladali.” Vidi: Jašarević R. 1993. 64.

di naraštaji da tek izvojevana samostalnost Bosne i Hercegovine ima svoje uporište i u prošlosti. Direktniji nagovještaj bosanskohercegovačke državnosti nalazimo u prvom poslijeratnom udžbeniku historije bošnjačkih autora³² (1996) koji nedvojbeno tumače da je “odlukama Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a Bosna i Hercegovina (je) u suštini konstituirana kao federalna državna jedinica u okviru tadašnje Demokratske Federativne Jugoslavije kao složene države.” Stvaranje ravnopravne BiH kao federalne države, konstituisanje ZAVNOBiH-a u njeno najviše zakonodavno i izvršno tijelo, a time u najviši organ vlasti te spominjanjem *Deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana Bosne i Hercegovine* koja je “po svom sadržaju imala karakter ustava”, predstavljano je kao dio procesa izgradnje bosanskohercegovačke državnosti. Citiranjem njenog sadržaja o zagaranovanim pravima i slobodama građana BiH, a koje su tumačene kao dio “svakog demokratskog ustava” promovisane su glavne vrijednosti tek uspostavljenog demokratskog političkog sistema, a time i demokratije kao simbolike vladajuće političke ideje.³³ Opisana interpretacija ZAVNOBiH-a prisutna u udžbeničkom sadržaju objavljenom neposredno poslije ovih nije bitnije izmijenjena ni u najnovijim udžbenicima historije. Početkom XXI stoljeća u školski sistem koji funkcioniše na dijelu Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), većinski naseljenim bošnjačkim stanovništvom, ulazi nova generacija udžbenika, tehnički i ilustrativno kvalitetnija, a sadržajno ne nužno drugačija od prethodnih izdanja.³⁴ Upotreba jedinstvenog udžbenika zamijenjena je pluralnošću istih. Naime, nadležni prosvjetni organi koji su ranije određivali upotrebu odgovarajućeg udžbenika sada odobravaju više adekvatnih udžbenika za isti razred. Među ponuđenom udžbeničkom literaturom nastavnici historije prema vlastitom nahođenju prave konačan izbor udžbenika

³² Specifičnost državnog uređenja Bosne i Hercegovine određenog Dejtonskim ugovorom uslovlila je postojanje više školskih sistema formiranih po etničkom principu. Svaki školski sistem ima zaseban nastavni plan i program te udžbenike koji su koncipirani i opremljeni sadržajem pisanim sa nacionalnih pozicija. Stoga se u tekstu kaže da je neki udžbenik bošnjačkog, srpskog ili hrvatskog autora ili da se isti koristi u školskom sistemu određenog dijela države Bosne i Hercegovine.

³³ Imamović M. i Pelešić M. 1996. 98-99.

³⁴ Npr. udžbenik Muhameda Ganibegovića, Enesa Durmiševića, Muhidina Pelešića, *Historija-Povijest za 4. razred gimnazije i drugih srednjih škola* iz 2001. godine sadržajno je gotovo identičan udžbeniku istih autora objavljenom 1996. godine (Mustafa Imamović, Muhidin Pelešić, *Historija za IV razred gimnazije*) s tom razlikom što su u novom izdanju umetnuta dva nova podnaslova i drugačija ilustracija.

kojeg koriste u nastavi svoje škole. Budući da se u posljednjih desetak godina na tržištu našla obimna školska literatura, od koje je neka doživjela nekoliko izdanja, u ovom radu su korištena četiri najpopularnija udžbenika kroz čiju je analizu načinjena slika historiografskog prikaza ZAVNOBiH-a bošnjačkih autora.³⁵ Udžbenička slika ZAVNOBiH-a koja se stvara u Bosni i Hercegovini dopunjena je analizom udžbenika srpskih i hrvatskih autora koji se, zbog specifičnog uređenja zemlje i postojanja više obrazovnih sistema u njoj, koriste u nastavnom procesu Republike Srpske i dijela FBiH s hrvatskim nastavnim planom i programom.³⁶ Različiti ciljevi nacionalnih nastavnih programa uslovili su i drugačije interpretacije historijske zbilje, što je svoju refleksiju imalo i na primjeru tumačenja tri zasjedanja ZAVNOBiH-a.

U udžbenicima bošnjačkih autora slika ZAVNOBiH-a razvijana je po principu uspostavljenom u prvom poslijeratnom udžbeniku iz 1996. godine.³⁷ Suprotno od socijalističkih udžbenika u kojima su selektivno spominjana avnojska i zavnobihska zasjedanja koja su po donesenim odlukama bila bitna za federalno uređenje Jugoslavije, poslijeratni udžbenici bošnjačkih autora, u skladu s aktuelnim političkim potrebama dokazivanja kontinuiteta bosanskohercegovačke državnosti detaljno prikazuju sva zasjedanja jugoslovenskih i bosanskohercegovačkih antifašističkih vijeća uz posebno naglašavanje njihova značaja za konstituisanje Bosne i Hercegovine kao ravnopravne jugoslovenske republike i izgradnju vlasti u njoj. Kroz udžbenike se stvara jednolična slika ZAVNOBiH-a kao najvišeg organa vlasti koji odlukama svog Drugog zasjedanja prerasta u najviše zakonodavno i izvršno tijelo, a potom, odlukama Trećeg zasjedanja, u Narodnu skupštinu. Zbog dalekosežnosti donesenih odluka najjače se akcentuje Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a koje se u udžbeničkom tekstu različitih autora uvijek oslikava istim obimom informacija. Obavezno se spominju značenje njegovih odluka za državnost BiH te važnosti Deklaracije ZAVNOBiH-a o pravima građana. Garancije spomenute u Deklaraciji se, prema potrebama promocije uspostavljenog demokratskog po-

³⁵ Hadžiabdić H. et. al. 2003; Ganibegović M. 2003; Šehić Z. i Kučuk-Sorguč I. 2003; Šehić Z. et. al. 2009.

³⁶ U školskom sistemu RS i dijela FBiH većinski naseljenim hrvatskim stanovništvom tokom ratnog i poslijeratnog perioda koristili su se udžbenici školskih sistema Srbije i Hrvatske da bi se tek u posljednjih desetak godina krenulo sa štampanjem domaćih udžbenika historije.

³⁷ Riječ je o udžbeniku Imamović M. i Pelesić M. 1996.

litičkog sistema i legitimiziranja savremene političke strukture, tumače kao "ljudska prava koja čine sadržinu svakog demokratskog sistema".³⁸ Radi važnosti odluka ZAVNOBiH-a za republičko konstituisanje Bosne i Hercegovine i izgradnju vlasti, njegova udžbenička interpretacija, nezaobilazna pri prikazu historije Bosne i Hercegovine, je usko povezana sa aktuelnim političkim momentom. Kroz podnaslove udžbeničkih tekstova autori jasno ukazuju na ulogu ZAVNOBiH-a u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti i time insistiraju na državotvornom karakteru njegovih odluka. Međutim, osim dvaju udžbenika Zijada Šehića u kojima se učenici nedvojbeno podučavaju da su odlukama Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a postavljeni "temelji državnosti Bosne i Hercegovine",³⁹ drugi autori ZAVNOBiH-u ne spočitavaju ulogu u izgradnji bosanskohercegovačke državnosti, ali udaranje njenih temelja datiraju u starije doba. U tom smislu, Muhamed Ganibegović tretirajući pitanje uređenja Jugoslavije ukazuje da su vijećnici AVNOJ-a poštivanjem principa suvereniteta i ravnopravnosti jugoslovenskih naroda odlučili da buduća Jugoslavija bude organizovana na federalnom principu na način da svaki do tada službeno priznati narod dobije svoju republiku.⁴⁰ Dileme nastale u vezi sa položajem BiH koja u nacionalnom pogledu nije bila monolitna, razriješene su dodjeljivanjem ravnopravog federalnog statusa. Tako BiH federalni status nije stekla na osnovu nacionalnih kriterija, poput ostalih republika, već se, prema Ganibegoviću, upravo zbog njene nacionalne složenosti i posebnosti komunističko rukovodstvo⁴¹ opredijelilo da uvaži njenu "državnost, tj. političku

³⁸ Ganibegović M. 2003. 102.

³⁹ Šehić Z. i Kučuk-Sorguč I. 127 .2003; Šehić Z. et. al. 183 .2009.

⁴⁰ Muhamed Ganibegović u svom udžbeniku *Historija-Povijest za 8. razred osnovne škole* iz 2003. godine ukazuje učenicima na problem službenog nepriznavanja muslimanske nacije. Kontekstualizirajući položaj Bosne i Hercegovine prema Ustavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije, autor spominje dilemu nastalu pri stvaranju grba Jugoslavije kada se dvojilo da li unijeti šestu buktinju koja bi simbolizirala muslimane. Budući da je zvanična politika stajala na stanovištu da svaka nacija dobije buktinju, u grb su ušli simboli pet naroda. Akcentirajući problem službenog nepriznavanja muslimana kao posebnog naroda, autor navodi da je Husein Husaga Čišić, poslanik Ustavotvorne skupštine reagovao na izostanak buktinje i da je jedini glasao protiv Ustava "s obrazloženjem da se u njemu ne pominju bosanski Muslimani kao nacija." Ganibegović M. 2003. 118.

⁴¹ O nepostojanju nejedinstvenog stava među komunistima o statusu Bosne i Hercegovine u poslijeratnoj Jugoslaviji tematizira se u ratnim i postratnim udžbeničkim izdanjima. U kontekstu priče o federativnom uređenju zemlje ukazuje se na razmimoilaženja članova Pokra-

tradiciju” te činjenicu da “na njenom području žive tri naroda, Muslimani, Srbi i Hrvati i više nacionalnih manjina”.⁴² Uvažavanje “državosti, tj. političke tradicije” trebalo je sugerisati da je Bosna i Hercegovina svoj republički status stekla na osnovu ranije utemeljene državnosti, a koja se jedino može baštiniti u srednjovjekovnoj Bosanskoj kraljevini što je u skladu sa dominantnim narativnom prošlosti vladajuće političke elite kod Bošnjaka. Očigledno prisutan pluralitet viđenja porijekla bosanskohercegovačke državnosti može se tumačiti kao refleksija ideoloških pozicija autora, kao posljedica uticaja savremenih političkih okolnosti na njihovo viđenje prošlosti ili jednostavno kao primjer različitog razumijevanja historijskih procesa. Eklatantan pokazatelj uticaja savremenih političkih okolnosti na odabir udžbeničkog sadržaja i selekciju ponuđenih podataka nudi primjer ZAVNOBiH-a. Prema tematizovanju značaja njegovih zasjedanja, autori parafraziraju *Rezoluciju*, glavni dokument Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, u kojem je navedeno da narodi Bosne i Hercegovine stvaraju ravnopravno s ostalim narodima novu Jugoslaviju i da ”hoće da njihova zemlja koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska nego i srpska, i muslimanska i hrvatska bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata”.⁴³ Ova poznata fraza o nepripadnosti Bosne i Hercegovine isključivo jednom od njenih naroda u udžbeničkom sadržaju aktivirana je 80-ih godina u jeku zatezanja međunacionalnih odnosa i direktnog iskazivanja nacionalnih aspiracija na BiH, da bi u postdejtonskim udžbenicima (od 1996) zbog nacionalne složenosti Bosne i Hercegovine i u političkoj svakodnevnicu sveprisutne upitnosti njenog opstanka kao države tri konstitutivna naroda bila obavezna, podučavajući mlađi naraštaj o jednakopravnosti bosanskohercegovačkih naroda i njihovoj zajedničkoj pripadnosti ovoj zemlji. Očigledno je da se naknadnim umetanjem ili izostavljanjem određenog historijskog momenta mijenja uspostavljena slika prošlosti i da takav postupak otkriva redizajniranu politiku prošlosti i njene nove odgojne ciljeve što bi u slučaju uvođenja

jinskog komiteta BiH (Avdo Humo, Rodoljub Čolaković) i članova CK KPJ (Milovan Đilas, Moša Pijada i Sreten Žujović) o sudbini Bosne i Hercegovine. Presudnom odlukom Tita i Kardelja podržan je stav da Bosna i Hercegovina treba da bude šesta ravnopravna federativna jedinica, a ne autonomna pokrajina direktno povezana sa centrom federacije kako su to predlagali Đilas i dr. Vidi: Jašarević R. 1993. 64; Imamović M. i Pelesić M. 1996. 95.

⁴² Ganibegović M. 2003. 101.

⁴³ ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. (1943-1944). 73.

spomenute fraze u udžbenički narativ o ZAVNOBiH-u značilo da se željelo naglasiti nenacionalni karakter BiH, sloga i ravnopravnost njenih naroda.

Suprotno opisanom trendu insistiranja na državotvornom karakteru ZAVNOBiH-a i naglašavanja njegova značaja za ravnopravan status bosanskohercegovačkih naroda, udžbenički prikaz ZAVNOBiH-a u školskom sistemu Republike Srpske i u školama kantona FBiH većinski naseljenim hrvatskim stanovništvom,⁴⁴ obilježen je ignorisanjem i prešućivanjem značaja njegovih odluka za poslijeratnu sudbinu Bosne i Hercegovine. Hrvatski autori u veoma šturoom tekstu o izgradnji vlasti u “Avnojskoj Jugoslaviji” samo taksativno spominju datum i mjesto održavanja dva zasjedanja ZAVNOBiH-a uz jedino objašnjenje da on postaje “najviša zakonodavna i izvršna vlast tadašnje BiH”.⁴⁵ Nepojašnjenja važnosti prerastanja ZAVNOBiH-a u najviši organ vlasti, prešućivanje presudnosti njegovih odluka za republičko konstituisanje BiH i njeno poslijeratno unutrašnje uređenje otkrivaju idološku pozadinu udžbenika koji, pisan s izrazito nacionalnih pozicija, ignoriše doprinos ZAVNOBiH-a u procesu izgradnje bosanskohercegovačke državnosti. Po sličnoj nacionalnoj matrici ignorisanja ZAVNOBiH-a kreirani su i udžbenici Republike Srpske. Oni također ne analiziraju ZAVNOBiH i njegove odluke već zamagljuje značaj tri ratna zasjedanja bosanskohercegovačkih antifašista za izgradnju vlasti u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini, apsolutno izostavljajući nagovijestiti da je formiranje BiH kao republike i prerastanje ZAVNOBiH-a u najviši zakonodavni i izvršni organ bilo od državotvornog značaja za Bosnu i Hercegovinu. ZAVNOBiH kao i druga pokrajinska antifašistička vijeća spominju se u kontekstu izgradnje vlasti u Jugoslaviji. Prikaz Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a odvija se šablonski akcentovanjem činjenice da su “predstavnici Srba, Hrvata i muslimana odlučili (su) da BiH uđe u sastav nove Jugoslavije kao njena ravnopravna federalna jedinica”.⁴⁶ Poput bošnjačkih autora koji, mo-

⁴⁴ Tri kantona sa većinskim hrvatskim stanovništvom u FBiH, a u kojima se koristi hrvatski nastavni plan i program, su: [Zapadnohercegovački](#), [Hercegbosanski](#) i [Posavski kanton](#) i dva kantona s mješovitim hrvatsko-bošnjačkim stanovništvom ([Hercegovačko-neretvanski](#) i [Srednjobosanski kanton](#)).

⁴⁵ Matković H. et. al. 2003. 184.

⁴⁶ Pejić R. 2001. 123; Pejić R. 2005. 138; Tešić S. et. al. 2007. 141. Zanimljivo je da udžbenici RS-a prikazuju ZAVNOBiH samo kroz prizmu njegovog Prvog zasjedanja i odluke da Bosna i Hercegovina bude sastavni dio buduće Jugoslavije. Za razliku od navedenih udžbenika, u udžbeničkom prikazu Mire Šobot, Branke Štrbac, Esada Zahovića. 2007. 205., spomenuto za-

tivisani političkom potrebom dokazivanja državnosti Bosne i Hercegovine, koju pojedine političke struje konstantno osporavaju, akcentuju državotvorni značaj ZAVNOBiH-a, hrvatski i srpski autori također iz ideološko-političkih pobuda ne tretiraju ZAVNOBiH u smislu izgradnje bosanskohercegovačke državnosti, već ga spominju kao jednu u nizu zemaljskih antifašističkih vijeća koje su se odlučile za ulazak u federalnu Jugoslaviju. Tako u zavisnosti od političko-ideološke opredjeljenosti autora, a time i činjenice iz kojeg dijela BiH dolazi udžbenik, prikaz historijske važnosti ZAVNOBiH-a prolazi puni krug od forsiranja do njegovog potpunog ignorisanja.

Zaključak

Slika ZAVNOBiH-a u udžbenicima raznih školskih sistema koji su funkcionisali ili/i danas funkcionišu na prostoru Bosne i Hercegovine nije prošla onu uobičajnu revizionističku sudbinu kakvu su imali pojedini događaji iz Drugog svjetskog rata koji su glorifikovani u socijalističkom društvenom sistemu da bi u postsocijalističkim društvima poprimili kontroverzan predznak propitujući značenje istih na način da se degradiraju ili u najgorem slučaju demonizuju. ZAVNOBiH je uz očiglednu ideološko-političku motivaciju prošao put od usputnog spominjanja do kraja 70-ih godina XX stoljeća do kada se insistiralo na obilježavanju drugog zasjedanja AVNOJ-a kao ključnog događaja za konstituisanje i federalno uređenje poslijeratne Jugoslavije; potom pojačanog tematizovanja od kraja 70-ih godina kada se radilo na jačanju republičkih identiteta, da bi njegovo izrazito akcentovanje uslijedilo 90-ih godina, prije svega u udžbenicima bošnjačkih autora koji u kontekstu tek izvojevané bosanskohercegovačke nezavisnosti insistiraju na državotvornoj ulozi ZAVNOBiH-a. Indikativno je da istovremeno udžbenici tzv. hrvatskih i srpskih školskih sistema u Bosni i Hercegovini ne prate takve tendencije u prikazu ZAVNOBiH-a. S jasnim uticajem srpskih i hrvatskih nacionalnih historiografija, udžbenički sadržaji ne analiziraju ZAVNOBiH i njegov značaj u smislu izgradnje bosanskohercegovačke državnosti već se u kontekstu izgradnje narodne vlasti za vrijeme Drugog svjetskog rata samo taksativno navodi datum i mjesto njegovog održavanja. Različito tumačenje značaja ZAVNOBiH-a

sjedanje se tumači na način da su "predstavnici Srba, Hrvata i muslimana tada (su) odlučili da Bosna i Hercegovina ostane u sastavu Jugoslavije kao njena ravnopravna federalna jedinica." (podvukla: S. G.)

koje se reflektuje u vidu akcentovanja ili ignorisanja njegovog državotvornog značaja možemo pripisati prisutnoj instrumentalizaciji historijske nauke od strane vladajuće elite koja adekvatnom interpretacijom prošlosti pokušava zadobiti legitimaciju svoje politike i kreirati novu sliku prošlosti, teleološki opisanu, koja sugeriše učeniku da je historijski razvoj prethodio savremenom društveno-političkom sistemu.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

a. Neobjavljeni izvori

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABiH)
- Fond Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1951. (MP NR BiH)
- Fond Savjet za prosvjetu 1958-1963. (SP)
- Fond Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu 1951-1956. (SPNK)
- Fond Savjet za školstvo 1956-1958. (SŠ)

b. Objavljeni izvori

- Službeni list Narodne/Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine
- *ZAVNOBiH – dokumenti, knj. I. (1943-1944)*.1968. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta, IP Veselin Masleša.

c. Štampa

- *Naša škola*, Sarajevo

d. Udžbenici

- Babić A. 1946. *Istorija naroda Jugoslavije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Đikić H. 1953. *Istorija za IV razred osnovne škole sa istoriskom čitankom*. Sarajevo: Svjetlost.

- Ganibegović M., Durmišević E. i Pelesić M. 2001. *Historija – povijest za 4. razred gimnazije i drugih srednjih škola*. Sarajevo: IP Svjetlost d.d.
- Ganibegović M. 2003. *Historija – Povijest za 8. razred osnovne škole*. Sarajevo: IP “Svjetlost”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Grbelja T. i Otašević D. 1978. *Istorijska čitanka za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo: IGKRO “Svjetlost”, OOUR Zavod za udžbenike.
- Grbelja T. i Otašević D. 1986.a. *Istorija za 2. razred srednjeg usmjerenog obrazovanja*. Sarajevo: “Svjetlost”, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Sarajevo.
- Grbelja T. i Otašević D. 1986.b. *Istorija – priručnik za izbornu nastavu za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo: “Svjetlost”, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hadžiabdić H., Dervišević E., Mulić A. i Mehić V. 2003. *Historija; udžbenik za četvrti razred gimnazije*. Tuzla: Bosanska knjiga.
- Imamović M. i Pelesić M. 1996. *Historija za IV razred gimnazije*. Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulutre i sporta Federacije Bosne i Hercegovine.
- Jašarević R. 1993. *Historija za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo: Ambasada Republike Bosne i Hercegovine Zagreb, Odjel za izbjeglice.
- Knežević Đ. i Smiljević B. 1962. *Istorija novijeg doba za IV razred gimnazije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Matković H., Mirošević F., Goluža B. i Šarac I. 2003. *Povijest 4; udžbenik za 4. razred gimnazije*. Mostar: Školska naklada.
- Midžić Dž. i Pavlić M. 1957. *Istorijska čitanka za VIII razred osmogodišnje škole*. Sarajevo: Svjetlost.
- Pejić R. 2001. *Istorija za osmi razred osnovne škole*. Srpsko Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pejić R. 2005. *Istorija za IX razred osnovne škole*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Perazić S. i Serdarević H. 1990. *Povijest, udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Perazić S. i Serdarević H. 1990. *Povijest, udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šehić Z. i Kučuk-Sorguč I. 2003. *Historija, istorija, povijest; udžbenik za 4. razred gimnazije*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Šehić Z., Marči-Matošević Z. i Leka A. 2009. *Historija, istorija, povijest; udžbenik i čitanka za 8. razred osnovne škole*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.

- Šobot M., Štrbac B. i Zahović E. 2007. *Istorija za 1. razred srednjih škola osim zanimanja poslovno-pravni tehničar, turistički tehničar i ugostiteljsko-kulinarski tehničar*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tešić S., Gavrić S. i Pejić R. 2007. *Istorija za 9. razred osnovne škole*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

LITERATURA

- Koren S. 2012. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*. Zagreb: Srednja Europa.
- Papić M. 1981. *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1941-1955)*. Sarajevo: "Svjetlost", OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Petranović B. 1980. *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit.
- Petrungaro S. 2009. *Pisati povijest iznova; Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb: Srednja Europa.
- Redžić Enver. 2001. *Anto Babić – čovjek i djelo (1899-1974)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Summary

THE PORTRAYAL OF ZAVNOBiH IN THE HISTORY TEXTBOOKS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA (1945-2013)

Apart from their primary function in the relaying of knowledge, school textbooks were often used as means of propaganda with the aim of raising the young generations in the spirit of the worldview, ideology and values determined by the contemporary social and political context. Considering that the dominant ideology and politics are reflected in the contents of the textbooks, this paper attempts to use the portrayal of ZAVNOBiH in order to question the political function of textbooks, i.e. in which way did history textbooks of various educational systems on the territory of Bosnia and Herzegovina from 1945 to the present day portray and interpret the three sessions of the Regional Anti-Fascist

Council for the People's Liberation of Bosnia and Herzegovina (1943-1945).

Regardless of the importance of this event for the building of the statehood of Bosnia and Herzegovina, it was differently valued through the contents of textbooks. The different interpretations, the emphasis or the complete negation of its importance of the three sessions of ZAVNO-BiH in the different social and political systems shows that the interpretation of ZAVNOBiH changed together with the changes in the historical circumstances and political necessities. The textbook portrayal of ZAVNOBiH, along with a clear ideological and political motivation, passed the road from occasional mentions until the 1970-ies when it was insisted that the Second Session of AVNOJ be marked as the key event for the constituting the federal organization of the post-war Yugoslavia, through its highlighting and the emphasis of its statehood character from the 1970-ies when republican identities were being strengthened, until its importance was emphasized in the 1990-ies, above all in the textbooks written by Bosniak authors who insisted on the statehood character of ZAVNOBiH in the context of recently accomplished independence of Bosnia and Herzegovina. This trend was motivated not only by the general need of proving the statehood of Bosnia and Herzegovina, which certain political currents constantly deny, but rather by the necessity to legitimize the new political elites. Depending on the fact from which part of Bosnia and Herzegovina the textbook stems from, the statehood character of ZAVNOBiH completes a full circle, from its prominence to the complete ignorance of the event. The ignorant attitude towards ZAVNOBiH can be found in the textbooks used in the educational system of Republic of Srpska and the educational system of cantons of the Federation of Bosnia and Herzegovina which are mostly populated by Croatian population. Through the contents of textbooks ZAVNOBiH is not analysed in the sense of the building of Bosnian and Herzegovinian statehood but in the context of the establishment of popular government during the Second World War when only the date and the place where it was held are mentioned. The different interpretations of ZAVNOBiH, reflected in its general portrayal or only occasional mentions, can be attributed to the use of historical science from the ruling elite which tries to achieve the legitimacy of its policy and to create a new image of the past through the adequate interpretation of history.

Key words: school textbooks, ZAVNOBiH, politics of the past, Bosnia and Herzegovina, statehood, distinctiveness